

BO PETERSSON

Hans Larsson och moralprincipernas steg

1. Inledning

Hans Larsson, professor i Lund 1901–1927, var en av de tongivande svenska filosoferna under första hälften av det förra seklet. Hans inflytande var kanske mer betingat av hans personlighet och hans engagerade lärargärning än av de skrifter han producerade. Idag nämns hans namn sällan utanför idéhistorien och det existerar få vetenskapliga genomgångar av teser i hans filosofi. En del av förklaringen kan finnas i hans egna arbeten, som genomgående har en essäistisk prägel. Språket är livfullt och bildrikt, men också oprecist, och framställningen rik på idéer, som dock ofta blir suddiga och mer antydda än hävdade.

I den här uppsatsen ska jag diskutera något Hans Larsson kallar ”moralprincipernas steg”. Jag presenterar vad Hans Larsson säger, föreslår olika tolkningar av hans resonemang och tar ställning till delar av det. Resonemanget återfinns på flera ställen i hans arbeten. De texter jag använder är främst hämtade från *Filosofiska uppsatser* (1924) och *Postscriptum* (1944), den senare utgiven efter hans död.

2. Moralprincipernas steg

I uppsatsen ”Moralprincipernas steg” heter det:

Genom fördelsmoral, välfärds-moral, idémoral går en väg uppåt, från det lägsta till det högsta. Man kunde kalla den moralprincipernas himlastege. Icke bredvid varandra, utan över och under varandra vill jag ställa moralsystemen. (1944, s 95)

I avslutningen av samma uppsats summerar han:

Utgångspunkten för dessa betraktelser har varit den tanken att de lägre principerna undergå en konvertering, varigenom de växa upp i

de högre, ända upp till de högsta. (1944, s 106)

I den tillbakablickande ”Min filosofi” heter det:

Fördelsmoral, välfärds moral, idémoral må beteckna olika grader. Medan det så mycket strides om vad som med rätta må kallas moral, har jag alltmera beaktat och känt mig övertygad om det förhållandet att de lägre formerna av sig själva växa upp i de högre, förvandla sig i dessa, allt medan de kunna vidkännas sitt ursprungliga namn. (1944, s 81f)

Moralprinciper är för Hans Larsson grundläggande normativa antaganden ur vilka sedan andra normer eller regler kan härledas. I det första citatet ser vi också att moralprinciperna får representera olika moralsystem. Den ordningsföljd från lägre till högre som han tänker sig är uppenbarligen: fördelsmoral (lägst), välfärds moral (högre) och idémoral (högst). Han ställer också frågan om det kan finnas en ännu högre moral (1944, s 95, 99 och 107).

Med ”fördelsmoral” avser han former av etisk egoism, medan ”välfärds moral” betecknar olika icke-egoistiska former av konsekvensetik. Vad som menas med ”idé moral” är svårare att fånga. Men det är tydligt att han tänker sig att Kants moral, karakteriserad av det kategoriska imperativet, ska vara en form av idé moral. Den ”ideella halten” blir också, enligt Hans Larsson, ”renare”, när handlingar inte behöver ”motiveras med det eller det skälet. De göras för sin egen skull” (1944, s 98). Principerna i idé moralen ska tydligen påbjuda vissa handlingar utan att åberopa något värde utöver handlingen. De kan i sin tur dock falla under det kategoriska imperativet. Hans Larsson åsyftar med ”idé moral” sannolikt vad vi idag skulle kalla en deontologisk etik. Men en sådan kan se ut på olika sätt och innefatta helt olika normer. Han specificerar inte innehållet i sin idé moral, men vi kan anta att han åsyftar en moral färgad av kantiansk etik och kristna normer.

Citatet ovan visar att tanken att det finns en moralprincipernas steg (MPS) innefattar åtminstone två skilda teser, som vi kan säga att Hans Larsson hävdar.

MPS 1 Moralprinciper kan jämföras i ett visst avseende och därmed graderas i lägre och högre moralprinciper.

MPS 2 Moralprinciper genomgår en utveckling från lägre till högre moralprinciper.

Jag ska i fortsättningen diskutera dessa teser, försöka ge dem en tolkning utifrån Hans Larssons text och pröva rimligheten av dem. Jag börjar med den första.

3. Lägre och högre

Vad innebär det i Hans Larssons framställning att en moralprincip är högre än en annan? Att det är fråga om en positiv värdering av moralprincipen är uppenbart. Han talar också om den "simpla fördelsprincipen" och om idémoralen som "mera moralisk på grund av den gemenskap som åtminstone *bör* finnas mellan begrepp och idé" (1944, s 99 och 101). Om vi låter MP beteckna en moralprincip så kunde gälla:

(H1) MP1 är en *högre* moralprincip än MP2 om och endast om MP1 genererar en *bättre* moral än vad MP2 gör.

H1 är dock problematiskt i flera avseenden. Först måste vi fråga vad som gör en moral bättre än en annan. En värdeobjektivist – och Hans Larsson är en slags värdeobjektivist – kunde svara att det bestäms av hur många eller vilka sanna moraliska satser (bedömningar, övertygelser) som moralen utgörs av. (Vi måste då förstås ha en metod att avgöra vilka som är sanna.) Problemet är emellertid att han i många sammanhang hävdar en tes om *konvergens*, som säger att alla moralprinciper om de tillämpas konsekvent kommer att generera samma partikulära satser. Han säger exempelvis:

Den mening jag här ville framställa till begrundan är den, att alla dessa tre principer äro riktiga, om de nämligen tänkas ut till sin fulla konsekvens, och att man kommer till samma resultat vilkendera man går ut från – blott man är, som sagt, konsekvent och icke stannar på halva vägen. (1924, s 149f)

Alla principerna är sålunda riktiga, enligt Hans Larssons mening, och resulterar i precis samma enskilda moraliska bedömningar. Konsekvent tillämpade genererar därför de aktuella kandidaterna till MP1 och MP2 samma moral i betydelsen av samma mängd sanna moraliska satser. Om vi antar att konvergens i denna mening föreligger, så skulle helt enkelt en princip inte kunna vara högre än en annan så som H1 säger.

Nu bör vi förstås ifrågasätta Hans Larssons konvergenstes. Erhåller vi samma mängd av partikulära moraliska satser? Gäller det också för

den etiska egoism, som han kallat fördelsmoral, i förhållande till t ex en deontologisk etik med vissa givna plikter? Det är svårt att tro. I vissa texter förnekar han dock att egoismen är en moralprincip och utesluter den ur konvergensresonemanget. Att konvergens skulle kunna föreligga mellan välfärds­moral och idé­moral är mera rimligt. Men även det kan ifrågasättas.

Moralprinciper antas ofta ha olika tyngd, så att vid en konflikt mellan principer den tyngre sätter andra principer ur spel. Kan en sådan jämförelse vara aktuell?

(H2) MP1 är en *högre* moralprincip än MP2 om och endast om MP1 *dominerar* över MP2 vid en konflikt mellan MP1 och MP2.

Det finns hos Hans Larsson uttalanden som kan tolkas i denna riktning, t ex

De principer vi nu betraktat ha vi ordnat som lägre och högre, och menat att varje högre princip känns som mera bjudande. (1944, s 108)

H2 utesluts emellertid genom att Hans Larsson explicit förnekar möjligheten till reell konflikt mellan moralprinciper (jfr t ex 1944, s 102f). Det är också en konsekvens av hans konvergenstes. Med ”mera bjudande” menar han således inte ”starkare” eller ”tyngre” utan ”mer värde­bjudande”, ”närmare kärnan i moralen” eller något liknande. Det måste alltså vara något i själva principen, något i de begrepp som ingår i den, som gör den till en högre princip.

Hans Larssons beskrivningar av fördelsmoral, välfärds­moral och idé­moral ger oss vissa möjligheter att välja ut karakteristiska egenskaper hos principerna, som han skulle kunna anta vara värdebärande. Fördelsmoralen gäller *en* persons, mitt bästa. I välfärds­moralen tar vi hänsyn till *andra*, rent av till *alla* andra. I idé­moralen gäller det *det* *helas* *bästa* eller *det* *bästa* *i* *högsta* *mening*, utan referens till person eller sammanhang (jfr t ex 1944, s 82 och 101). Det rör sig här om en slags vidgning av den grupp vi tar moralisk hänsyn till. I sista steget har vidgningen nått något abstrakt. Vidgningen kan också beskrivas som en gång från en *partisk* hållning till en *opartisk*. Hans tankegång antyder också att stegen innebär en *ökad insikt*. Genom att tänka konsekvent, som han betonar, når vi en *högre intellektuell position*. Man kan också se en slags gradering från en position präglad av det *sinnliga* till en mer

förändligad eller "osinnlig" position. Hans Larsson tänker sig t ex att en mer hedonistisk konsekvensetik "mognar" (Larssons ordval) genom att vid sidan av lust också räkna andra tillstånd eller objekt som värden. Den senare positionen är då den högre (jfr t ex 1944, s 101f).

Det är svårt att utifrån texten peka ut en av dessa möjligheter som Hans Larssons val. I stället tror jag att han antar att graderingarna sammanfaller, så att vi i ena änden av skalan hittar moralprinciper som är partiska och bara tar hänsyn till en person och dennes lustupplevelser och i den andra änden moralprinciper som är opartiska, inriktade mot det helas bästa eller "det bästa i högsta mening" och som inkluderar också andra värden än lust. I brist på en lämpligare terminologi kan vi kanske säga att de olika positionerna utmed en sådan skala innebär ett slags *vidgning* – hänsyn tas till ett vidare fält av personer, ett vidare fält av värden. Hans Larsson använder på något ställe själv termen "vidgning" (t ex 1944, s 35).

(H3) MP1 är en högre moralprincip än MP2 om och endast om MP1 är en vidare moralprincip än vad MP2 är.

Idén om vidgning passar också väl med hans antaganden att den lägre principen på något sätt ingår i den högre (jfr t ex 1944, s 102). Vad han menar måste vara att komponenter (personer, värden) som beaktas i den lägre principen också beaktas i den högre, men i den senare tillkommer också andra komponenter.

Jag antar att det är jämförelser av det slag som H3 talar om, som är det Hans Larsson åsyftar. Att jämföra olika moralprinciper utifrån t ex vilka eller hur många personer som beaktas eller vilka värden det rör sig om är naturligtvis fullt möjligt. Antar vi H3 har vi också antagit hans tes MPS 1 att moralprinciper kan graderas i högre och lägre.

Men H3 är ingalunda problemfri. Att M1 är *vidare* än M2 innebär olika bedömningar och antagandet att dessa skulle sammanfalla är problematiskt. Om vi begränsar oss till personer, måste vi väl t ex inte utöka antalet värden i en princip för att vi utvidgar området personer vi tar hänsyn till? Antingen kan Hans Larsson här välja ut en speciell aspekt och bortse från de andra, eller också beskriva hur olika sammanvägningar kan ske av de olika aspekterna. Men vilket han än väljer frågar vi: Hur och varför ska den egenskapen eller den kombinationen relateras till högre och lägre i en värderande mening? Att Hans Larsson tar vissa värderingar som självklara är tydligt. Det

sinnliga är mindre värt än det osinnliga. Att se till det allmänna eller till helheten är mer vidsynt och upplyst än det trånga egenperspektivet. Det partiska är mindre accepterbart än det opartiska. Därför rör det sig om bättre och sämre moral. Jag antar att vi kan dela några av hans värderingar. Men duger de som utgångspunkt för gradering i högre och lägre moralprinciper? Jag har svårt att se hur det skulle gå till. Däremot kan de ligga till grund, när vi klargör vad vi menar vara moral och vad som kan vara en moralprincip. Ofta uppfattas här opartiskhet eller ett hänsynstagande till andra som nödvändiga villkor. Egoismen skulle då inte bli en lägre moralprincip. Den blir ingen moralprincip alls utan ett annat slags handlingsnorm.

Vår personliga moral kan graderas i god och mindre god. Det har bl a att göra med hur väl vi efterlever våra moralprinciper. Men kan moralprinciperna också bedömas i moraliskt avseende som mer och mindre moraliska? Svaret beror på vad vi menar att en moralprincip är. Menar vi med "moralprinciper" endast (i) faktiska *handlingsnormer*, så kan detta tänkas. Men då bedöms de efter en princip som också måste vara en slags moralprincip. Man förutsätter ett *ideal*, som handlingsnormerna i någon mening ligger olika långt ifrån. Men menar vi med "moralprincip" (ii) principer som hör till detta ideal eller faktiska handlingsnormer som överensstämmer med idealet, blir det svårare att tänka sig dessa som mer och mindre moraliska. Vill vi undvika en infinit regress måste vi förneka att moralprinciper i denna mening kan bedömas moraliskt. Hans Larsson ger dock inte någon framställning av ett sådant moraliskt ideal, även om det kanske är något sådant han förutsätter.

En bestående svårighet för Hans Larsson och hans tes om möjligheten till gradering (MPS 1) ligger dock i hans tanke på moralprincipernas konvergens. Hur kan vi tala om högre och lägre och samtidigt hävda att de genererar samma partikulära bedömningar och även till *innehållet* säger detsamma? (jfr t ex 1924, s 217). Det tycks inte gå ihop.

4. Utveckling

Hans Larsson antar inte bara en möjlig gradering av olika moralprinciper, utan också en utveckling från lägre principer till högre. "De lägre principerna undergå en konvertering, varigenom de växa upp i de högre ...", säger han. "... de lägre formerna av sig själva växa upp i de högre, förvandla sig i dessa ...". Min formulering av tesen MPS 2 anknyter till

Hans Larssons eget ordval:

MPS 2 Moralprinciper genomgår en utveckling från lägre till högre moralprinciper.

Formuleringen att det är lägre principer som "av sig själva växa upp" till högre principer är mycket svårtolkad. Han tycks lägga in flera olika innebörder i den.

(I) Att Hans Larsson skulle uttala sig om själva *principerna* är mindre troligt, även om ordalydelsen i citaten ovan stödjer en sådan tolkning. En relation mellan principer måste vara av logisk och innehållslig art, tex att MP1 (en lägre princip) implicerar strikt MP2 (en högre princip). Men varför tala om "växa" eller "utveckling" i sådant fall? MP2 innehålls då redan i MP1. I denna tolkning kommer MPS 2 också i konflikt med konvergenstesens, som innebär att implikationen gäller i båda riktningarna. Termer som "utveckling" och "växande" bör dessutom stå för processer som äger rum. Den person som går från en princip till en annan kan utvecklas eller växa, men knappast själva principerna.

(II) På många ställen framgår också att det rör sig om *människors* utveckling:

Det lider inget tvivel att har någon bara fått tag i den riktiga lyckodriftens tråd, så kan den genom labyrinter föra honom till den topp där lyckan inte längre är vad som kallas så utan harmoni, frid, klarhet, spänstighet, godhet. Det går inte att springa från sin lyckodrift. ... När Stuart Mill på den vägen når fram till rättvisan som en väsentlig lyckopost, måste man ju undra om man inte oförhappandes har kommit in på idémoralens marker. Men var inte det steget oundgängligt? (1944, s 82) ... Vi är så inrättade att vi drivs att gå denna stig uppåt: detta är vårt väsens vara. (1944, s 110, jfr s 103.)

På några ställen talar han om en slags moralregler hos djur som sedan återkommer i människans moral (jfr t ex 1944, s 97, 100, 105f). Men det är människan som utvecklas.

MPS 2 säger då något om utvecklingen hos ett subjekt och inte hos principerna själva. Om S är subjektet och MP1 är lägre än MP2 säger den:

MPS 2' S utvecklas så att S från att ha omfattat MP1 övergår till att omfatta MP2.

Nu är MPS 2' emellertid öppen för en rad olika specificeringar varav de flesta också kan beläggas i texten. Jag anger specificeringarna genom att formulera ett antal frågor:

(1) Är subjektet *människosläktet* eller samhället i vid mening, så att MPS 2 uttalar sig om en utveckling i ett långt historiskt perspektiv eller är S en *individ*, en person? – Hans Larsson talar om båda, men de flesta uttalanden gäller dock individer.

(2) Om S är en individ, uttalar sig då MPS 2 om *alla individer*, så att alla individer antas genomgå en likartad utveckling, eller säger MPS 2 bara att det finns *en individ* som genomgått eller genomgår denna utveckling? – Hans Larssons exempel gäller "någon" som tänker si och så, men de ger vid handen att något generellt ändå har hävdats.

(3) Är det en *nödvändig* utveckling och något som alltid sker eller är det en utveckling som äger rum endast under vissa betingelser? Är det en *hypotetisk* utveckling? – Båda kan beläggas. Utvecklingen ligger i vår natur, enligt vissa uttalanden. Enligt andra är den något som inträffar om vi tänker konsekvent.

(4) Om utvecklingen är nödvändig, är den då betingad av *biologiska kausalförhållanden*, naturlagar, eller av den *logiska* eller innehållsliga relationen mellan MP1 och MP2? – Också här kan båda ståndpunkterna beläggas.

Beroende på hur vi besvarar frågorna (1)–(4) erhåller vi olika möjliga specificeringar av MPS 2'. Jag ska inte här diskutera de kombinationer som är aktuella. I och med att Hans Larssons text på frågorna ovan i regel lämnar mer än ett svar, ser vi dock att det är synnerligen oklart vad han vill säga med sin tes. Det är nog så att han samtidigt vill säga många och delvis olikartade saker. Frågan är naturligtvis i vilken utsträckning hans mångtydighet är avsiktlig. I vissa fall, där jag menar att det rör sig om olika innebörder av tesen, skulle han kanske förneka detta. Vad gäller t ex distinktionen mellan logiska och kausala samband skulle han faktiskt kunna hävda att dessa är ett och samma, vilket naturligtvis är problematiskt, men som kan förklara något av det jag uppfattar som glidningar i hans text (se t ex 1944, s 117, 133 och 1915, s 92).

En första svårighet vad gäller MPS 2 är sålunda dess mångtydighet. Det är uppenbart att Hans Larsson samtidigt gör flera skilda påståenden. Vad är det i så fall som ska prövas? Ett sätt att ta ställning vore att gå igenom och ta ställning till de olika möjliga tolkningarna av tesen.

Utrymmet tillåter dock inte ett sådant förfarande. Jag nöjer mig med att framhålla själva mångtydigheten som en svårighet.

En andra svårighet är följande. Oavsett tolkningsdetaljer ska det vara fråga om en utveckling från en moralprincip till en annan. Hans exempel är utvecklingen fördelsmoral – välfärds moral – idémoral. Om det här ska vara en utveckling som äger rum hos individer eller i samhället (alltid eller under vissa villkor) borde vi ha någon tydlig erfarenhet av den. Vi borde som unga och oreflekterade ha utövat någon slags fördelsmoral för att sedan som äldre och visare hamna i en form av idémoral. Vi borde ha den erfarenheten för egen del. Vi borde se olika exempel på sådan utveckling runt oss. Men gör vi det? Är det rimligt att tro att moralisk utveckling startar i bestämda former av moral och slutar i vissa andra? Hans Larsson har inget bestämt empiriskt material att stöda sig på. Möjligen kan man tolka psykologen Lawrence Kohlbergs undersökningar och idéer om ”moral development” som en parallell och ett senkommet stöd till Hans Larssons tankar. Men Kohlbergs resultat är i sin tur starkt ifrågasatta.

En tredje svårighet är hur utvecklingsantagandet kan förenas med hans tanke på moralsystemens och moralprincipernas konvergens. Utveckling sker i riktningen från välfärds moral till idémoral. Men när han talar om konvergens menar han inte bara att den konsekvente välfärds moralisten hamnar i en idémoral, utan också att den konsekvente idémoralisten hamnar i en välfärds moral. Konvergensens gäller alltså i båda riktningarna. Det är naturligtvis möjligt att förena dessa tankar om vi låter konvergensens gälla logiska och innehållsliga komponenter i moralsystemen och låter antagandet om utvecklingen gälla empiriska förhållanden. Men för Hans Larsson är konvergenstesen också en tes om något empiriskt som han vill belägga empiriskt. Därför får vi ett problem. Någon av Hans Larssons tankar måste därför avvisas, möjligen båda.

5. Avslutning

Jag vill avslutningsvis kort säga något om några antaganden som ligger bakom Hans Larssons argumentation. Enligt hans mening finns det en bestämd människans natur. Denna får sin förklaring genom den biologiska utveckling djuren och våra förfäder genomgått. Moralen har sitt ursprung i ”primitiv lust–olust-värdering” hos organismerna och i de betingelser som miljön utgör. ”Varelserna ha av naturen fått

ett tentakelsystem som är anpassat efter livsvillkoren.” Därför utgör fördelsmoral ett slags utgångspunkt för honom. Men vår moral och vår vilja beror också mer direkt av vår biologi. ”Begrunda kromosomernas gåta och annat mera i biologien. Och samspelet i människokroppen.” Han säger:

Massan har allt mer visat sig penetrerad av lagar, ända in i atomernas atomer. Den sublimeras av i ett system av rörelser, lagar, tendenser – törs man säga tankar? ... Men ovillkorligen måste man undra om inte sådana tendenser, drifter, ”viljor” som ligga oss i blodet ha något att göra med atomspelet. Är det någon mening redan i detta? (1944, s 105)

När den ena handen kommer till den andras hjälp utan att ”avvakta order”, dvs omedvetet, spekulerar Hans Larsson:

Vad är detta annat än lagen om inbördes hjälp i det rent omedvetna livet. Krapotkin har iakttagit dess verkan i djurlivet... När har den börjat få moralisk mening? Kanske i kromosomerna, kanske i väteatomen. (1944, s 106)

Morallagarna finns alltså redan etablerade i oss genom vår biologiska konstitution. Jag tror att han därför ser på människans moraliska utveckling som en utveckling från något potentiellt till något aktuellt. Därför kan han tala om en bestämd riktning och en nödvändighet i utvecklingen. Idémoralen finns redan hos oss som potentiell. ”Jag tror att alla idéerna äro inplantade i livet överhuvud.”, säger han (1944, s 103). Därför framstår Kants sedelag som ”ett omedelbart uppfattat faktum”, ”ett urfaktum, ett apriori”. Han avslutar:

Börats linje slutar i ett faktum? Ja, den slutar i ett konstaterande. Sådant är vårt väsen, blir svaret på alla våra varför, därmed blir vi avspisade. Och därmed ha de vise låtit avspisa sig. I åskådandet av väsendet har sanningssökandet kommit till ro, värdesökandet kommit till självklarhet. (1944, s 119f)

Det är tankar av detta slag som ligger bakom Hans Larssons teori om utveckling och om en moralprincipernas steg. De kan möjligen göra hans teori mer begriplig och sammanhängande. Hans antaganden är intressanta men, som lätt inses, fulla av problem. De är värda en egen diskussion. Jag återkommer till dem i annat sammanhang.

Litteratur

LARSSON, HANS. 1915. *Filosofien och politiken*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

LARSSON, HANS. 1924. *Filosofiska uppsatser*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

LARSSON, HANS. 1944. *Postscriptum*. Stockholm: Bonniers,